

GUSTAF HELLSTRÖM- SÄLLSKAPET

TEMA: Hellström i Amerika

Medlemsblad nr 11. Årgång 6
Hösten 2006

ISSN 1653-0268

Innehåll

Information	2
Ordföranden har ordet (Sverker Oredsson)	3
Uppskattat föredrag om Maria von Platen (Lennart Leopold)	4
”Men härdad blev man. Inte en förkylning på två år!” Ur Stellan Petreus berättelser om tiden i Amerika (Gustaf Hellström)	6
Breven bekräftar: Hellström bodde i Woodstock! (Lennart Leopold)	13
Hellström och kretsen kring John Reed (Lennart Leopold)	15
En finsk immigrants alternativa öden i Amerika (Lennart Leopold)	20
Hellström-Nytt	21

Om detta nummer av medlemsbladet

I våras uppmärksammade sällskapet Gustaf Hellströms väninna Maria von Platen med anledning av Kurt Mälarstedts biografi *Ett liv på egna villkor. Maria von Platen*. Vi hade glädjen att möta författaren vid vårt välbesökta årsmöte och hans föredrag refereras i föreliggande nummer.

Som en fristående bakgrund till Ivo Holmqvists föredrag den 15 oktober ägnas återstoden av utrymmet åt Gustaf Hellströms tid i Amerika. Var bodde han, och vilka intressanta miljöer och människor lärde han känna? Läsaren möter i denna avdelning först några sidor med utdrag ur den första tredjedelen av romanen *I morgon är en skälm* (1952). Merparten är saxad ur avsnitt där Hellström faktiskt låter sitt alter ego Stellan Petreus i jagform berätta om åren i Amerika. Därefter följer uppsatser som diskuterar verklighetsbakgrunden till dessa skildringar.

Red.

Information

Höstmötet – Gustaf Hellström och Amerika

Söndagen den 15 oktober kl. 16.00 talar professor Ivo Holmqvist, Gent, om Hellström och Amerika. Mötet äger rum i Gustaf Hellström-rummet på Kristianstads stadsbibliotek. Som vanligt är alla intresserade hjärtligt välkomna!

Gustaf Hellström-sällskapets hemsida

Adressen till Sällskapets hemsida är www.gustafhellstrom.se. Tyvärr har vi fortsatt problem med att lägga in nytt material, men vi hoppas att detta ska ordna sig under hösten.

Ordföranden har ordet

Idag beskrivs USA som en kluven nation. Också inställningen till landet är kluven. Det gäller även den svenska opinionen. Det kan vara lätt att teckna utvecklingen av den svenska inställningen till USA så, att under de första efterkrigsdecennierna var en stor Amerikabeundran förhärskande. Sedan kom Vietnamkriget, och parallellt med beundran växte en starkt kritisk inställning fram. Ser man på de senaste åren, var opinionen under Clintonregimen väsentligt mer positiv än nu under Bush´s regeringstid.

En skiftande inställning till USA är inte något som utmärker enbart det senaste halvsekle. Lundahistorikern Martin Alm har analyserat den svenska amerikauppfattningen under 1900-talets första decennier, *Americanitis: Amerika som sjukdom eller som läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900-1939*. Då var det vanligt, liksom under 1800-talet, att USA beundrades för sin avancerade teknik och för de möjligheter som enskilda människor hade att komma sig fram i landet. Men samtidigt tog många avstånd från den råa kapitalism som fanns och också från behandlingen av afroamerikanerna. Detta var en vanlig vänsterståndpunkt. Från konservativt håll kritiserades USA för vad man betraktade som en vulgär kultur.

Annorlunda blev det med Franklin D Roosevelt under 1930-talet. Då såg man paralleller mellan hans New Deal och den interventionistiska politik som den socialdemokratiska regeringen under Per Albin Hansson och Ernst Wigforss förde.

Gustaf Hellström är intressant därför att han omkring 1920 först var positiv till Amerika och sedan starkt negativ. Hellström och Amerika är ett område som behöver mer belysning. Därför är det utomordentligt värdefullt att professor Ivo Holmqvist vid vårt sällskaps höstmöte den 15 oktober kommer att tala om ”Hellström och Amerika”. Vår nyblivne hedersledamot Hans Holmberg har tagit initiativet till detta program, och det är vi tacksamma för.

Varmt välkomna den 15 oktober!

Sverker Oredsson

Uppskattat föredrag om Maria von Platen

Gustaf Hellström-sällskapets årsmöte söndagen den 13 maj ute i det av naturen gynnade Torsebro blev mycket välbesökt. Extra roligt var att vi denna gång även hade lyckats locka en del av Söderbergssällskapet medlemmar att besöka oss. Platsen var vald för att anknyta till Kurt Mälarstedts föredrag om Maria von Platen, som ju tillbringade den senare delen av sitt liv i Torsebro, där den lilla villan ännu står kvar.

Maria von Platen har varit omtalad inte minst i Kristianstad med omnejd, men samtidigt har hon framstått som något av en gåta. Många var vi väl som tänkte "äntligen", när vi hörde att det skulle komma en bok om henne, och vi blev inte besvikna när den kom. Kurt Mälarstedts biografi *Ett liv på egna villkor. Maria von Platen* är en inspirerad bok, som man läser med stort intresse. Glädjande är att författaren haft tillgång till så många brev. På så vis kommer man Maria von Platen nära, ja man tycker sig höra hennes röst. Det är också djupt rörande att kunna följa hennes livslånga kamp för integritet och självständighet i en manlig värld. Naturligtvis dröjer en del av hennes gåtfullhet ändå kvar, trots att vi nu vet så mycket mer om henne. Kanske beror det på att hon ofta gick sina egna vägar och aldrig tycks ha kompromissat, trots att det måste ha kostat på. Här nedan kan det inte bli tal om att referera allt som sades i föredraget utan läsaren hänvisas till Mälarstedts bok.

I inledningen till sitt föredrag nämnde Kurt Mälarstedt tre goda skäl att skriva om Maria von Platen. Det första var att hon spelade stor roll, särskilt för Hjalmar Söderberg och flera av hans verk. Hon betydde också mycket för John Landquist och dennes avhandling *Viljan*.

Det andra skälet att skriva om henne var att hon var intressant i sig själv, inte minst som en tidig representant för 1900-talets Nya kvinna som lyckades föra ett eget liv och söka sina egna vägar.

Som tredje skäl anfördes att Maria von Platens liv också berättar något om Sverige och den tid hon levde i. Och hon var ju med länge – Maria Hallenborg föddes i Stångby 1871 och dog i Torsebro så sent som 1959.

Hon hade adligt påbrå och växte upp på Herrevadskloster. Vid tjugo års ålder gifte hon sig med den 26 år äldre husarofficern Wilken von Platen och de bodde redan då i Kristianstadstrakten, nämligen på det herrgårdsliknande Munkeberg utanför Vä, där hon enligt bevarade brev glädde sig åt höns och hästar. Paret fick en son som tyvärr inte utvecklades normalt och hade svårt att klara sig på egen hand fortfarande som vuxen.

Redan nu ägnade hon sig åt konst och musik. Hon målade och sysslade med konsthantverk, och hon sjöng också gärna. Men självförtroendet var inte det bästa och hon bytte ofta inriktning, vilket i sin tur kan ha berott på bristande stöd från omgivningen.

Efter makens pensionering bodde de på gården Mansdala och sedan på Vasagatan inne i Kristianstad. Hon blev vegetarian under de här åren och lär senare ha påverkat Hjalmar Söderberg i detta. Hon engagerade sig i Fredrika Bremersällskapet och hon gick naturligtvis på teater osv, men hon tycks ändå ha känt sig rätt ensam. Äktenskapet gladde henne inte längre och hon fann den fysiska samvaron kväljande. Detta ledde till att hon flyttade till Stockholm, för att – som det visade sig – aldrig mer återvända till sitt äktenskap. Under åren i Stockholm arbetade hon en del med översättningar, bland annat noveller av Anatole France.

Redan året innan hon flyttade till Stockholm hade hon läst Söderbergs Martin Bircks ungdom. Hon skrev till författaren och inledde en brevväxling som senare ledde till ett flerårigt men också spänningsfyllt förhållande. Maria von Platen var Söderbergs största kärlek så långt i livet, men hon hade svårt att förstå att han i så fall inte kunde lämna sin hustru. Hon hade ett kort förhållande med författaren Henning von Melsted, och de brev som denne sparade i alla år hör till de källor som Kurt Mälarstedt haft till sitt förfogande.

Söderberg led naturligtvis av att ställas åt sidan, och i romanen *Den allvarsamma leken* och även i Söderbergs kortfattade självbiografiska anteckningar kallas denna period ”källargången”. Så småningom blev det försoning igen, men i maj 1906 slutade det hela med en ”krasch”, eller snarare två, för Söderbergs äktenskapet tog också slut. Söderberg skrev av sig sin smärta i dramat *Gertrud* (1906) och han lämnade Stockholm för Köpenhamn.

Om Maria von Platens förhållande med Gustaf Hellström vet vi mycket lite, ja egentligen vet vi bara att det tog slut i maj, när Hellström varit oförsiktig nog att inför två nära vänner nämna sin förbindelse med en officershustru från Kristianstad och den ene (Sven Lidman) strax fört saken vidare till Söderberg.

Ett mindre sympatiskt drag hos den unge Hellström framträdde när Mälarstedt berättade om ett brev som denne i januari samma år skickade från Kristianstad till Sven Lidman.¹ Hellström berättar nämligen där att han runt juletiden gått på behandling för syfilis. Det verkar onekligen hänsynslöst – eller ”djupt oansvarigt”, som Mälarstedt uttryckte det – att Hellström i sådant fall inledde ett förhållande med Maria von Platen senare samma vår.

Efter det uppskattade föredraget stannade många kvar för en stunds otvungen samvaro på uteserveringen vid Möllan. Det skånska vårvädret var på bästa humör, bokarna silade solljuset uppe vid krutbruket och ån forsade fram nedanför gräsplanen där vi satt.

Lennart Leopold

¹ Att Hellström varit hemma i Kristianstad så sent som i januari 1906 var en nyhet för oss i sällskapet. Brytningen med fadern kan alltså inte ha blivit definitiv förrän någon gång under året 1906. Till detta får vi återkomma i ett annat sammanhang.

Men härdad blev man. Inte en förkylning på två år! Ur Stellan Petreus berättelser om tiden i Amerika

I romanen *I morgon är en skälm* möter Stellan Petreus på ett högfjällshotell för första gången sin blivande hustru Siri. När de sitter tillsammans framför brasan på kvällarna berättar han episoder ur sitt liv och då också om hur han i Amerika följer Parisbekantskapen Bill till en konstnärskoloni, hur han där träffar kolonins grundare Jeff och hur en annan gemensam bekantskap blir inträdesbiljetten till konstnärskolonin.

Romanerna om Stellan Petreus har uppfattats som självbiografiska, också av författaren själv. I samband med invalet i Svenska Akademien 1942 ska han i *Dagens Nyheter* i en intervju ha sagt till Barbro Alving, att i "Stellan Petreuscykeln är händelseförloppet fullkomligt exakt". Detta uttalande måste tas med en stor nypa salt. Skildringarna kan inte i detalj uppfattas som självupplevda av Hellström, och till och med när de verkar uppenbart "sanna" kan de ha bearbetats och broderats ut. Inte ens när man tycker sig kunna identifiera förlagor är karaktärerna "porträttlika". En karaktär kan gå tillbaka på flera olika personer, och ibland ändrar Hellström ett livsförlopp, så att det bättre passar hans berättelse. Men när detta är sagt kan likväl konstateras att sökandet efter verklighetsbakgrunder kan ge spännande insikter, både om Hellströms liv och om hans sätt att arbeta som författare.

Petreus berättar för Siri om återseendet med vännen Bill i New York och hur han reser upp till konstnärskolonin i bergen

[...] vi hade sett varandra så gott som varje dag ett par år på du Dôme där han och hans gäng brukade häcka. Det var före kriget. Jag tror aldrig att vi växlat ett enda ord med varandra. Jag visste inte ens vad han hette mer än att han kallades Bill av sina kamrater och modellerna i Montparnasse. (s. 58)

[---]

Han såg ut som en boxare i tungviktsklass, med tillplattad näsa och blomkålsöron. Hans ljusblå ögon satt långt från varandra, och hans kullriga panna var massiv som på en stensulptur. Hans vita skjorta – den var alltid fräsch! – hängde ständigt framtill ner i en festlig gambettaflik, som dolde svångremmen. Och hur han fick byxorna att sitta kvar runt de smala höfterna var mig en ständigt spännande gåta. Han hade dessutom morotsrött hår, vita ögonbryn och ögonhår i samma färg och fräknar stora som mönjefläckar vid näsroten. [---] Men han hade en så kallad själisk skönhet. Han hade ett ständigt brett, varmt, barnsligt, nästan oskuldsfullt leende. Och hans skratt var som en brusande vårflod. Modellerna älskade honom. De samlades kring honom till ett litet harem som han härskade över som en lärarinna i en barnträdgård. Han var en stark och hjärtlig bjässe, de svagas riddare och knölarnas skräck. (s. 59)

[---]

Ja, fortsatte Petreus efter en paus, jag går in för mycke i detaljer. Men de är på sätt och vis nödvändiga för vad som följer. Han kom att gripa in i mitt liv på ett mycke väsentligt sätt.

– Berätta!

– Jo, när vi stötte samman på Columbus Circle – jag hade då varit i USA i två år – levde han tydligen i den föreställningen att vi var uråldriga vänner. Det var ett alldeles naturligt misstag av en så expansiv, seid-umschlungen-millionen-natur som hans. Han dunkade mig i ryggen. [---] När vi skildes åt gav han mig adressen till en annan speakeasy i Greenwich Village – New Yorks surrogat för Montparnasse. Han var i stan bara på några dar, sa han, och träffades på den där krogen mest hela eftermiddan. [---]

Jag hade, fortsatte Petreus efter en stund, inte många bekanta i New York. En eller två svenskar, ett par engelsmän. De andra var min hustrus vänner, mest läkare, manliga och kvinnliga. Jag hade inte kommit dom närmare. Jag tänkte mycke på Bill den eftermiddan. Och så småningom arbetade jag upp mig till en känsla av att jag i honom hade av rena rama slumpen träffat på en amerikan som man inte möter varje dag – i varje fall hade jag inte gjort det. Amerikaner som levde bohemer i Paris hade det funnits gott om. Men hur tog det släktet sig ut i den här stan. Det var ett problem som lockade en amatör som diletterade i miljöförändringens inverkan. Dagen efter vid fyrtiden sökte jag upp honom på hans speakeasy i "Little Italy". Han hade redan fått åtskilligt innanför västen när jag kom. Han gav upp ett indiantjut av glädje, dunkade loss lungorna i ryggen på mig och sa: "What the hell are you doing in this lousy little town?" Det här var ingen stad att bo i, på sin höjd några dar, för affärernas skull, tala med förläggare och så vidare. (Det var första gången jag fick veta att han var skribent.) Han ville att jag skulle följa med honom dagen därpå. "Ville" är förresten ett milt uttryck. Det lät snarare som om han i sin expansiva gästfrihet tänkte föra bort mig med handkraft. Han bodde i något slags konstnärskoloni nånstans uppe i bergen, halvvägs mot gränsen till Kanada. Jag skulle träffa ett helt gäng gamla montparnassare där. Han plockade upp ett notesblock ur kavajfickan, skrev ner en adress, gjorde en kartskiss över ruten, antecknade tågtider och så vidare, allt med en berusads entusiasm över en genial och människovänlig idé och en sådan persons envisa insisterande på att gå in i minsta detalj. Det blev en något hektisk halvannan timma. (s. 60f)

[---]

Alltså: efter en vecka fick jag ett brev från honom. Han undrade varför jag inte kom. Han hade ju gett mig en beskrivning på hur jag skulle hitta dit. Lughton – det var hans hustru, han kallade henne vid efternamn – hade rest bort på en tid. Det skulle passa om jag kom en av de närmaste veckorna.

– Och så reste ni?

– Ja. Det vill säga: först tog jag reda på nere i Greenwich Village vad han hette i efternamn och vad han var för slags figur. Han var en ganska känd skribent. En högst allvarlig man. Han var "muckraker", en sådan där journalist som spårar upp allt slags politiskt djävulskap, smussel, korruption i förvaltningen, hänsynslös arbetsgivarpolitik och så vidare. En samhällskritiker med andra ord. (s. 63)

[---]

Det var rätt omständligt att ta sig upp till honom. Först några timmar på järnväg längs Hudson. Sen byte till en bibana som gick västerut in i landet. Sen en timmes bussresa norrut, upp i bergen. Bill mötte mig vid en hållplats i en gammal Ford som skramlade vidare ännu högre upp. Han bodde i en bungalow inne i skogen en fem, sex hundra meter över havet. Den var primitiv och hemtrevlig. Ett stort rum med breda fönster, väggfasta bänkar och en enorm öppen spis med alnslånga furustockar som låg och pyrde. Han var ensam. Han lagade pytt i panna på corned beef och stekta ägg ute i köket på ett primuskök. (s. 65)

Petreus möter Jeff Russell och finner att de har en gemensam vän

[---] Det var han som ägde stugorna. Han hette Jefferson Russell. [---] Bill föreslog att vi skulle gå och tala med Jeff. Han bodde längre ner på slutningen. Vi stolpade i väg. Jeff satt och solade sig utanför sin stuga mot den grovtimrade väggen och sög på en majskolvpipa. [---] Han var lång och mager och såg ut som en vithårig och vitskaggig Kristus med en hy som hårdbränt tegel. Han bar en lång violett blus med svångrem om livet à la Tolstoj. Den långa smala handen som höll i pipan hade samma färg och hårbeklädnad som handen på en gorilla. Han gav mig en vattnigt ljusblå drömmarblick, när Bill presenterade mig: "This guy is a god damn squarehead, Jeff! He says he wants to come and live here." Det där om att hyra en stuga hade jag inte sagt ett ord om till Bill. Jag hade inte ens sagt det till mig själv, inte tänkt på det förut. Men nu, när han sa det, visste jag att det var just vad jag ville. Jeff tog pipan en centimeter från munnen, mumlade någonting som förmodligen skulle vara en hälsning och makade sig en smula på bänken för att ge plats åt oss. Jeff föreföll inte intresserad. I stället började han tala med Bill om koloniens affärer. När de slutat satt vi tysta en lång stund. Till sist sa Jeff:

– Jag träffade en natt i Chicago för många herrans år sen en svensk på en ateljé. Jag har aldrig träffat honom sen. Men jag ska aldrig glömma honom. Jag har aldrig, varken förr eller senare, hört någon berätta historier så som han. Det var det mest spöklika jag har varit med om.

Jag frågade Jeff hur han såg ut. Han sa:

– Han var stor och kraftig, med ett stort huvud, en hög bred panna som av marmor. Hyn var vit som på en vålnad och han hade tjocka linser i sin pincené som gjorde att ögonen blev onaturligt stora. Han var hemsk och fascinerande. Förresten så såg han bra ut.

– Vad hette han?

– Det har jag glömt.

– När var det ni träffade honom?

– Låt mig se... Det måste ha varit någon gång på nittitalet. Han reste visst tillbaka till Sverige strax efteråt. Han satt på något kontor om dagarna och gick på croquis på kvällarna.

– Hette han möjligen Bördjer. BERGER.

– Precis det var det, ja! Känner ni honom?

- Ja.
 - Vad blev det av honom?
 - Han är en känd novell- och romanförfattare hemma i Sverige.
 - Och ni kände honom?
 - Ja, ganska väl till och med.
 - Och ni vill hyra en stuga?
 - Jag skulle inte ha någonting emot det.
 - All right, ni ska få den. Men den blir inte ledig förrän i slutet av juni. (s. 66ff)
- [---]

[Jeffs] idé var att bilda en koloni för konstnärer och skribenter, där de kunde leva billigt och arbeta i lugn och ro, stimulerade av varandra, men utan att snärjas i jättet. [---] Nå, idén med kolonien var ju inte hans uppfinning. Jag fick senare veta att det fanns åtskilliga liknande lite varstans. Och så hade han kopierat den, efter sin smak. Det skulle vara enkelt och primitivt. Huvudsaken var att penningdjävuln hölls på avstånd. Bill var bolsjevik, liksom flera andra i kolonien. Bolsjevismen hade ju kommit på modet just då, liksom salongs- och bohem-socialismen varit det tidigare. Om Jeff var kommunist vet jag inte. Politik var tabu i hans närvaro. Han hade haft tillräckligt av den, i synnerhet den smutsiga sidan, försåvitt den nu har en ren. Men jag skulle inte hålla för otroligt att han var en smula anstucken. Liksom vi väl alla är, innerst inne, mer eller mindre.

- Är vi?
 - Vi är ju kristna. Och hur långt somliga av oss än har kommit från kyrkan, finns det väl alltid någonting kvar hos oss av urkristendomen. Som en botten-sats. (s. 70f)
- [---]

Petreus börjar ett nytt liv

Och så började ett nytt liv. Upp klockan sju på morronen, hämta vatten, sätta på kaffe och rosta ett par brödkivor, bädda sängen och kasta ett öga i gårdagens New York Times. Sen satt jag vid det långa mat- och skrivbordet och arbetade ett par timmar till dess det blev tid att laga lunchen. Det blev för det mesta två kokta ägg eller uppvärmd pytt i panna. Efter lunchen gick jag ner till Jeff och hjälpte honom med tidskriften som kolonien gav ut. Jag blev så småningom sättere och – om jag får säga det själv – rätt så flink i fingrarna. Jeffs stuga hade bara ett rum, med den öppna spisen mitt inne i rummet. I ena halvan var det sätteri och tryckeri, med en sättkast vid det breda gavelfönstret som hade spindelväv i stället för gardiner. I den andra halvan stod hans säng och skrivpulpst [---]. Vi stod mitt emot varandra vid sättkasten och plockade typer. Då och då tog vi oss en rökpaus, satt och solade oss utanför stugan och pratade. Men för det mesta teg vi. Och varje dag var det alltid någon i kolonien som tittade in ett slag. Och så, vid halvfemtiden, var det tid att gå upp till stugan igen,

sätta på potatisen, öppna en burk med kalvkotletter eller salt oxbringa, koka kaffe, äta och dricka.

– Men de långa kvällarna?

– Läste eller arbetade. Eller också gick man till någon granne och pratade bort en stund. Mest gick jag till Bill och resonerade politik. Vi var grannar.

[---]

Det var ett annat liv. Man fick muskler. Bara det att på vintrarna släpa in de alnslånga furustockarna till brasan och skotta en gångstig från stugan till vägen efter de stora snöfallen gjorde en stark som en halv björn och senig som en hel skurmadam.

– *Snöfall*, säger ni. Nyss sa ni att stället låg på Neapels breddgrad.

– Snön kunde vräka ner så att den låg i drivor upp till halva fönsterhöjden. Och i januari kunde det smälla till och bli tretti grader minus. Då stod norrskenet om natten på himlen som kjolen på en balettdansös i en strålkastarbelysning som skiftade färg lika ofta som Rotschild byter skjortor. Det var magnifikt, fantastiskt. Men svinkallt var det. Man fick dra sängen fram till spiseln, och man kröp till kojs i kalsonger och tröja och strumpor och en olle utanpå tröjan. Men hårdad blev man. Inte en förkylning på två år! Ett par gånger fick jag ryggskott av att släpa stockar och skotta snö och måste fara ner till New York och sitta med ryggen mot ett värmeelement några dar.

Och så gick tiden. Tillvaron däruppe var en naturlig reaktion mot åren i New York. En protest, en flykt från folkträngsel, människors utdunstningar, bensinångor och hets. Den lille rousseauanen som man gått och burit på som på ett foster kröp fram och växte. Det låg också ett stänk av medeltid över livsföringen. Jeffs stuga med det primitiva tryckeriet, skrivpulpeten, den spartanska sängen, spindelväven för fönsterna som solen lyste genom – det var som att varje dag arbeta i en munkcell. Och så samvaron med de andra kolonisterna. Mest amerikaner, några engelsmän och två holländare. Några av amerikanerna hade jag sett i Montparnasse före kriget. Jeff var mycke noga i valet av kolonister. Tyckte han – eller Bill som var hans högra hand – inte om en hyresgäst, så rensades han ut. Vi var alla på samma våglängd, som det heter i USA på radio-språket. Alla karlarna såg olika ut och var det också invärtes. Men de höll ihop i ledet, som en pluton chauvinistiska frivilliga.

– Ni säger ”alla karlar”. Fanns det inga kvinnor?

– Jo då. Men dom hinner vi inte med i kväll. (s. 73ff)

[---]

Konstnärskolonien som kulturcentrum

[Jeff] ville inte bara bygga stugor och hyra ut dom åt unga människor som sysslade med ting som var minst lika väsentliga som bilar och filmer. Han ville göra kolonien både till ett kulturcentrum och en affär som betalade sig. Och som advokat var han påhittig. En stor gammal lada som låg längre ner i skogsbrynet

hade han ändrat om till en kombinerad musik- och konstsalong. Han hade försänkningar bland musiker och artister vid Chicagooperan. Varje sommar hade han en stråkkvartett och en pianist som gav söndagskonserter. De blev en stor succé som lockade bilister långt bortifrån. Varje höst hölls en konstutställning, och det såldes ganska friskt på den. Ett igenvuxet stenbrott som legat nere i många herrans år gjorde han till friluftsteater och fick skådisar från New Yorks experimentteatrar att komma upp ett par gånger om somrarna och ge pjäser av unga dramatiker. Tidskriften förlorade han på. Den kom också ut mycke sporadiskt. Men konserterna och friluftsscenen mer än betalade sig. Det hela var primitivt. Men både musiken och skådisarna var utmärkta. Det visade sig att publiken trivdes med denna blandning av gedigen konstnärlig underhållning och picknick. Och en gång om året ställde han till med en kostymbal i konsertladan. Den var på sätt och vis säsongens stora evenemang. Den blev nästan för populär. Också den var primitiv. Var och en hade sin förning med sig av vått och torrt, smuggel, hembränt eller äkta vara. Jag hade varit med om en sådan tillställning och hade inte lust att upprepa den. Bill hade redan då trasslat sig över till Moskva. Men han hade lämnat Laughton, sin hustru, kvar, och hon ville nödvändigt att jag skulle gå med henne. Jag vägrade. Men när hon kallade mig a damned squarehead som inte hade någon leklust blev jag allvarligt förbannad.

(Petreus som känner sig svenskt tråkig går med på att klä ut sig till fåraherde vid kostymfesten men backar ur igen och inser samtidigt att det är dags att ge sig av.)

Jag kände att från och med nu hade jag sagt farväl till kolonien. Att de två åren däruppe hade varit en lek, en verklighetsflykt, en parentes, en alltför lång parentes för en man vid min ålder. Men nu var det slut! Och inte bara på mitt kolonistliv, utan på min vistelse i USA. Vad som hänt i Amerika sen kriget slutade: Wilsons fall, korruptionen, isolationismen, intoleransen, förföljelsen mot tyskar, liberaler och socialister, självförhävelsen hos en nation som inte bara "räddat Europa" utan också skakat av sig sina sekelgamla mindervärdeskomplex, svalget mellan illusion och verklighet – allt detta stod mig upp i halsen. Jag hade fått nog. Jag längtade tillbaka till det gamla förfallna degenererade Europa. Jag längtade så att det sprängde i bröstet på mig. (s. 107ff)

[---]

Hemkommen till Sverige läser Petreus om Bills död och högtidliga begravning i Moskva

En natt en åtta, tio dagar före jul, medan han låg och finkammade stockholms-tidningarna, stötte han på ett Moskvatelegram som tidigare undgått honom. Det meddelade att William Kendal, den kände radikale amerikanske publicisten, hade dött i Moskva och fått en ståtlig begravning. Lenin hade inte varit med – han var svårt sjuk – men Trotskij hade varit närvarande. Stellan blev sittande en lång stund och stirrade framför sig. Bill död... Bill död... Först nu kände han

hur djupt fästad han hade varit vid honom. Bill var i allt sitt revolutionära moraliska krav den ende urkristne han mött i sitt liv. Det var detta som gjort honom till bolsjevik, därför att bolsjevismen enligt hans uppfattning inte endast var en rättfärdighetens revolt och en social nödvändighet utan också den samhällsform som bäst stämde överens med gammalkristen etik, dess fordran på jämlikhet och broderskap, människokärlek och fred. Bolsjevismen och urkristendomen hade hos honom smält samman till en social religion, den enda som – fortfarande enligt hans mening – kunde rädda västerlandet undan krig, kaos och undergång. NEP-politiken hade fyllt honom med bekymmer och oro, en ängslan med rädsla för desillusion som bottsats. Och så hade han lämnat kolonien och Laughton och på omvägar trasslat sig över till Ryssland för att med egna ögon komma underfund med vad som hände. Vad hade han funnit där borta, utom döden? Det visste inte Petreus. Han visste inte ens att han hade stannat kvar så länge. (s. 154f)

[---]

Bills hustru Laughton är en ännu misskänd poet

Laughton skrev vers. Hennes dikter var ytterligt naken personlig centrallyrik. De rörde sig mest kring den erotiska sidan av kärleken, explosioner av en otillfredsställelse som gått över gränsen till desperation. Det fanns hos några av dem en olidlig spänning. Som klangen i en bågsträng som brister. Petreus kom – kanske med orätt? – till den slutsatsen att hon i grunden var frigid, att hon kände sig instängd och hämmad i sin egen kyla och sökte spränga sig ut ur isblocket i sina dikter. Jeff ansåg att de var oanständiga. Men själv tyckte Petreus att de sade någonting väsentligt om ett av den amerikanska kvinnans väsentligaste problem. Han hade också genom mycket tjatande förmått Jeff att då och då ta in en av hennes saker i koloniens tidskrift. Han satte dem själv – Jeff vägrade att röra vid dem ens med pincett. Och eftersom tidningen hade en mycket begränsad läsekrets väckte de ingen anstöt utanför kolonien. Kvinnorna i den avskydde henne. De tog hennes dikter som flagranta bevis på erotomani och betraktade den som en fara för deras egna äktenskap. Deras avsky beredde henne ett gement nöje. Hon spelade rollen som femme fatale med allt större bravur – utan något som helst resultat.

Sedan Bill rest träffades Laughton och Petreus så gott som dagligen. De var närmaste grannar. Han hjälpte henne då och då med grovsysslor, skottade en gångstig åt henne ut till vägen efter en snöstorm, hämtade vatten och bar in trän till stockvedsbrasan. Att Bill var djupt förälskad i henne fanns det inte något tvivel om. Men hur var det med henne? Det visste han inte. Det enda han kunde satsa sin sista skjorta på var att hon var en mycket olycklig människa, och att hon en gång i tiden, efter långt, medvetet förbiseende, skulle grävas fram som en av USAs mera betydande kvinnliga lyriker. (s. 156f)

Ovanstående är utdrag ur Hellströms roman I morgon är en skälm (1952)

Breven bekräftar: Hellström bodde i Woodstock!

I förra numret anknöt jag till den mystifierande datering som återfinns längst bak i Hellström-boken *Ett rekommendationsbrev*: ”Av geografiska skäl har det varit författaren omöjligt att själv läsa korrektur på föreliggande bok. The Maverick, Woodstock, Ulster County, N.Y. Sept. 1920”. Vi ska nu fortsätta diskussionen kring Hellströms vistelse och kontakter i USA, men först en kort återblick.

The Maverick Art Colony grundades av **Hervey White** (1866–1944) i början av förra seklet. White startade där förlaget the Maverick Press som bland annat gav ut tidskriften *Plowshare* (1916–35). Sommarkonserter och en årlig teaterfestival hörde också till initiativen. I sin sista roman, *I morgon är en skälm* från 1952, låter Hellström sitt alter ego Stellan Petreus berätta att han under två år bott i en konstnärskoloni i norra staten New York och där bland annat hjälpt till med sättningen av en tidskrift. Frågan jag tog upp var då hur pass mycket verklighet det kan ligga bakom Hellströms skildring av denna koloni. Gunnar Eidevall har observerat Stellan Petreus skildring och även dateringen av amerikaromanen från 1920, men han har mig veterligt inte gått vidare i denna fråga utan skriver endast: ”Det kan noteras att Hellströms roman *Ett rekommendationsbrev* tydligen slutfördes på en liknande isolerad plats, något som bl a framgår av en avslutande notis i romanen [...]”²

Adressaten avrest. Telegrammet eftersänt per post

Hellström anlände till USA i slutet av 1917, för att förena sig med sin amerikanska hustru, Louise Shoemaker. Deras adress i New York var 214 East 15th Street, så hemmet låg endast en gata nordost om konstnärskolonin Greenwich Village. Efter drygt ett år tycks han dock ha tröttnat på storstaden, för han lämnar sin hustru ensam för längre perioder. Breven i Bonniers arkiv i Stockholm är omväxlande daterade antingen ”214 East 15 Street” eller ”The Maverick, Woodstock, Ulster County, N.Y.”

I maj 1919 har Hellström bett Bonniers att skicka 1000 kronor telegramledes, men när telegrammet väl anländer är det obeställbart, vilket meddelas förlaget telegrafiskt: ”Anledning: adressaten avrest, tgm. eftersänt pr post”. I brev nr 46 i Bonniers Hellströmsamling tackar Hellström för 250 dollar, vilket är ”den amerikanska ekvivalenten för 1000 kronor enligt dagens notering”. Brevet är daterat i Woodstock den 26 maj. Brevväxlingen är mycket sporadisk. Efter något brev från New York i november 1919 dateras den 7 mars 1920 åter ett brev i Woodstock. Nästa brev därifrån är daterat den 30 augusti 1920. Under tiden har Hellström ordnat så att vännen Carl af Ugglas i Göteborg har tagit sig an korrekturläsningen.

² Se Gunnar Eidevall, *Amerika i svensk 1900-talslitteratur. Från Gustaf Hellström till Lars Gustafsson*, Stockholm 1983, s. 43.

Jag har för resten flera hälsningar till dig från gamla vänner

Ytterligare belägg finns i brev förvarade i Hellström-samlingen på Kungliga Biblioteket. Hellström kände sedan stockholmstiden författaren Henning Berger. Denne hade före sekelskiftet bott i Chicago, vilket var den stad där Hervey White verkade på den tiden. Väl hemma i Sverige återupptar Hellström kontakten med Henning Berger igen. Han gör detta i ett brev daterat "Öfverläkarens bostad, lasarettet Norrköping 26/1 21".³ I brevet skriver han med sin karakteristiska, något sammanbitna humor:

Hervey White (till vänster) och den svensk-amerikanske konstnären Carl Eric Lindin.

"Jag har för resten flera hälsningar till dig från gamla vänner, från Lindin, som är sjuk och rik, från Hervey White, skalden & novellisten, som är frisk och fattig, och från den godmodige anarkisten Hippolyte Havel, som är full, fattig och rik i sin fattigdom."

Därmed bekräftas att Hellström kände Hervey White. Tjecken Hippolyte Havel är känd i anarkistkretsar. På 1910-talet drev han en liten restaurang i Greenwich

Village och fungerade vid The Maverick Festival som kock. Den först nämnde vännen, Carl Eric Lindin var en svensk konstnär som verkat i Chicago men som följt Hervey White till Woodstock. Bilden är tagen i Woodstock ca 1925. (Se <http://www.newpaltz.edu/museum/exhibitions/maverick/herveywhitepage.htm>)

Fascinerande nog nämner den fiktive författaren Petreus den högst verkliga författaren Berger i samband med skildringen av konstnärskolonin (se ovan, s. 8f). På Kungliga Biblioteket finns brev från ett par andra personer som Hellström lärt känna i Woodstock, men till dessa får jag återkomma en annan gång.

Bohemeri och bosättning i relativ avskildhet ett mönster i Hellströms liv

Intressant är att anknytningen till Greenwich Village-bohemien (se mer i nästa artikel) och tiden i Woodstock mycket väl stämmer in i det livsmönster som ofta påtalats hos Hellström. Redan under studieåren sökte han sig till den s.k. Lunda-bohemien, och i Stockholm fanns på Hellströms tid redan tendenser till det som senare kallades Klarabohemen. I London bosatte han sig i en av förorterna (Richmond), liksom han bodde i Senlis under åren i Paris. Under de åren umgicks han bland annat med författar- och konstnärbohemien i Montparnasse. Väl hemma i Sverige vistades han gärna på artisternas Utö.

Lennart Leopold

³ Överläkaren var Hellströms bror. Hellström hade ingen egen bostad under de första åren efter återkomsten utan hyrde in sig hos Nils Hellström och dennes hustru. Tiden skildras i romanen, *I morgon är en skälm* (1952).

Hellström och kretsen kring John Reed

Kalenderbitaren och boksamlaren Lars-Erik Jansson i Malmö har i ett brev gett mig spännande tips om bakgrunden till karaktären Bill, som ju i romanen *I morgon är en skälm* (1952) är den som lockar upp Petreus till konstnärskolonin. I romanen sammanfattas Bills verksamhet så här: ”Han var ”muckraker”, en sådan där journalist som spårar upp allt slags politiskt djävulskap, smussel, korruption i förvaltningen, hänsynslös arbetsgivarpolitik och så vidare. En samhällskritiker med andra ord” (se ovan s. 7).

Brevskrivaren pekar nu på Jan Olof Olssons (Jolo) förord till den svenska upplagan av den världsberömde radikale journalisten John Reeds *Tio dagar som förändrade världen*, där det påpekas att det i Hellströms sista roman finns en karaktär som i hög grad påminner om Reed.

Jolo går inte närmare in på Hellström i förordet, men hans iakttagelse öppnar onekligen spännande perspektiv. Lars-Erik Jansson noterar att Hellström tycks ha haft vänner bland de konstnärer och bohemer som höll till i Greenwich Village i New York och i de konstnärskolonier som bildats i Hudsonsflodens närhet norrut, exempelvis i Catskill Mountains.

Det är till och med så att en av bohemernas mecenater, Mrs Mabel Dodge, förekommer hos Hellström redan trettio år tidigare, nämligen i en av novellerna i boken *Olsson går i land* (1924), där hon faktiskt uppträder under eget namn. Maken i novellen kallas Bill, liksom Stellan Petreus vän i romanen långt senare, men i verkligheten var John Reed och Mabel Dodge inte gifta, även om de upplevde ett stormigt förhållande under krigsåren. Däremot gifte sig Reed så småningom med bohemer och skriftställaren Louise Bryant, som i romanen anas bakom Bills hustru Laughton. Så långt brevet från Lars-Erik Jansson.

De människor, som Hellström umgicks med under Amerikaåren, var inte bara bohemer, en del av dem var också socialistiskt anstuckna, ”liksom vi väl alla är, innerst inne, mer eller mindre”, som Stellan Petreus påpekar i romanen, syftande på socialismens släktskap med urkristendomen (se ovan, s. 9). John Reed och Louise Bryant var aktiva inom den amerikanska arbetarrörelsen. Reed var i själva verket en förgrundsfigur inom IWW (Industrial Workers of the World), som var den mest radikala organisationen. Med tanke på detta är det intressant att konstatera att IWW faktiskt spelar en framträdande roll i den första av de två romaner vi kommit att diskutera, nämligen *Ett rekommendationsbrev* från 1920. Genom Reed och kanske också genom andra har Hellström tydligen haft

John Reed och Louise Bryant

direktkontakt med dessa kretsar. Redan tidigare skribenter har påpekat att Hellström i romanen på ett ställe direkt citerar en annan arbetarledare, nämligen Samuel Gompers som hade organiserat American Federation of Labor.⁴ Den tråden har jag dock inte haft tillfälle att gå vidare med, så jag lämnar den.

Amerikaromanen omarbetades i radikal riktning

Bengt Tomson och Gunnar Eidevall har bägge observerat att Hellström tidigt under sin Amerikavistelse arbetade med en roman som han då kallade *Idealisterna*.⁵ Han hade då ännu en i grunden positiv inställning till USA och det amerikanska. Planerna ändras dock, det går trögt med romanen och i brevet från Woodstock den 7 mars 1920 förklarar Hellström att eftersom romanen ändå blivit försenad så ”beslöt jag mig för – att skriva om den, som jag tror till dess fördel”. Romanen blev nu bredare än det var tänkt, och Hellström tänkte sig vid denna tid titeln ”Den hvita rasens syntes”, vilken dock åter ändrades.

Det som har hänt under tiden i Woodstock tycks vara att Hellström fått en betydligt mer negativ syn på det amerikanska samhället.⁶ Tidigare har ansetts att detta hängt samman med president Wilsons misslyckande i samband med Versaillesfreden kombinerat med Hellströms ökande vantrivsel i äktenskapet med sin amerikanska hustru Louise Shoemaker.⁷ Det stämmer naturligtvis att Hellström blev djupt besviken på Wilson, och hans syn på den amerikanska kvinnan och äktenskapen i den nya världen förändrades också åt det negativa hållet. Men därtill måste läggas att Hellström alltså numera umgicks i politiskt radikala kretsar.

Romanen *Ett rekommendationsbrev* blev efter omarbetningen till sitt innehåll starkt kritisk till ett flertal amerikanska företeelser och då inte minst mot den amerikanska kapitalismen. Detta bör hänga samman med samtalen med kolonisterna under de långa vinterkvällarna i Woodstock. Anknytningen till John Reeds verksamhet är påtaglig. Det finns flera exempel på detta, men här ska endast nämnas ett par. Tidigt i romanen omtalas en stor gruvarbetarstrejk som slås ned brutalt av bolaget och de lokala myndigheterna. John Reed blev berömd när han rapporterade från en liknande strejk 1914, den s.k. Ludlow massacre. Det var åter stor oro på den amerikanska arbetsmarknaden under åren efter kriget, så det fanns all anledning att åter diskutera dessa saker bland radikaler.

I romanen finns också en skildring av en lynchning, som Stellan Petreus och en journalistkollega av en tillfällighet blir vittnen till. En oskyldig svart

⁴ Se Jan Olof Olsson, ”Gustaf Hellström, reporter”, *BLM*, oktober 1954, omtryckt i Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad nr 1, 2002, s. 20. Gunnar Eidevall anknyter till artikeln i boken *Amerika i svensk litteratur. Från Gustaf Hellström till Lars Gustafsson*, 1983, s. 36.

⁵ Se Bengt Tomson, *Gustaf Hellström och hans väg till Snörmakare Lekholm får en idé*, 1961, s. 218 och Gunnar Eidevall, a.a., s. 30ff.

⁶ Detta märks också i hans artiklar från denna tid i *DN*. Se Jan Olof Olsson, a.a., s. 20.

⁷ Eidevall, a.a., s. 41.

ungling släpas genom gatorna av en folkmassa om ”två tusen vita män, kvinnor och barn”. Han blir upphängd i en lyktstolpe, smörjs in med fotogen och bränns långsamt till döds (s. 226ff). Också här kan källan ha varit John Reed, som var en av få vita amerikaner som på allvar intresserade sig för rasfrågorna vid denna tid. När Reed som representant för IWW talade vid Kommunistiska internationalsens andra kongress i Petrograd, 25 juli 1920, tog han särskilt upp de svartas situation som han karakteriserade som ”terrible”. Som exempel nämner han just lynchingarna:

In the South the Negro has no rights at all and does not even enjoy the protection of the law. Usually one can kill Negroes without being punished. One terrible white institution is the lynching of Negroes. This happens in the following manner. The Negro is covered with oil and strung up on a telegraph pole. The whole of the town, men, women and children, run up to watch the show and take home a piece of the clothing or the skin of the Negro they have tortured to death ‘as a souvenir’.

(Hämtat från <http://www.marxists.org/history/international/comintern/2nd-congress/ch04.htm#v1-p121>)

Det är alltså troligt att den amerikanske socialisten John Reed har inspirerat till en del av innehållet i *Ett rekommendationsbrev*. Men hur pass nära kände de varandra? Det är en av de frågor som fortfarande söker utförligare svar, men ska man döma av det som Hellström låter Stellan Petreus berätta om vännen Bill, så stod de varandra tämligen nära, och det finns en spännande detalj i en annan av Hellströms skrifter som tycks bekräfta detta. Bakgrunden är följande.

Hellström besökte John Reeds grav i Moskva 1936

John Reed inspirerades av händelserna i Ryssland våren och sommaren 1917 och lyckades ta sig till S:t Petersburg/Petrograd i september. Där lärde han känna bland andra Lenin och Trotskij, och väl på plats kom han att bli vittne till oktoberrevolutionen, som han skildrade i den inledningsvis nämnda boken *Tio dagar som skakade världen*. Reed återvände senare till Sovjetunionen. Troligen smittad av tyfus under en resa österut avled han den 17 oktober 1920 och begravdes under högtidliga former vid Kreml-muren i Moskva. Med vid begravningen var hans hustru Louise Bryant, som i sin tur hade skildrat sina upplevelser i Ryssland i boken *Six Red Months in Russia* (1918).

Hellströms efterskrift i romanen *Ett rekommendationsbrev* är daterad september 1920. Vid den tidpunkten levde ju John Reed ännu, men som Lars-Erik Jansson påpekar i sitt brev till mig omtalas hans död och ståtliga begravning i romanen *I morgon är en skälm*. I tidningen där Stellan Petreus får läsa om karaktären Bills begravning i Moskva benämns denne följdriktigt ”den kände radikale amerikanske publicisten” (se ovan, s. 11f).

Fiktion och verklighet glider ofta samman hos Hellström, och det är alltså helt uppenbart att karaktären Bill går tillbaka på John Reed. I samband med sin reportageresa i Sovjetunionen 1936 har Hellström av allt att döma besökt sin väns grav i Moskva. Endast så får följande dunkla notis i boken *Vägen till paradiset* sin rimliga förklaring: ”Jag besökte Kreml två gånger – av två helt olika anledningar. Jag skall i detta sammanhang inskränka mig till det senare besöket [...]” (s. 56f). Det första besöket i Kreml var tydligen av privat karaktär, och det kan då inte gärna ha gällt något annat än ett besök vid John Reeds grav. Men det var inte den världsberömda

journalisten, utan den personlige vännen som han sökte vid graven. Annars skulle journalisten Hellström rimligtvis med stolthet ha beskrivit sitt besök vid den berömda nekropolen innanför Kremls hårdbevakade murar. (Bilden ovan visar John Reeds begravning i Moskva 1920.)

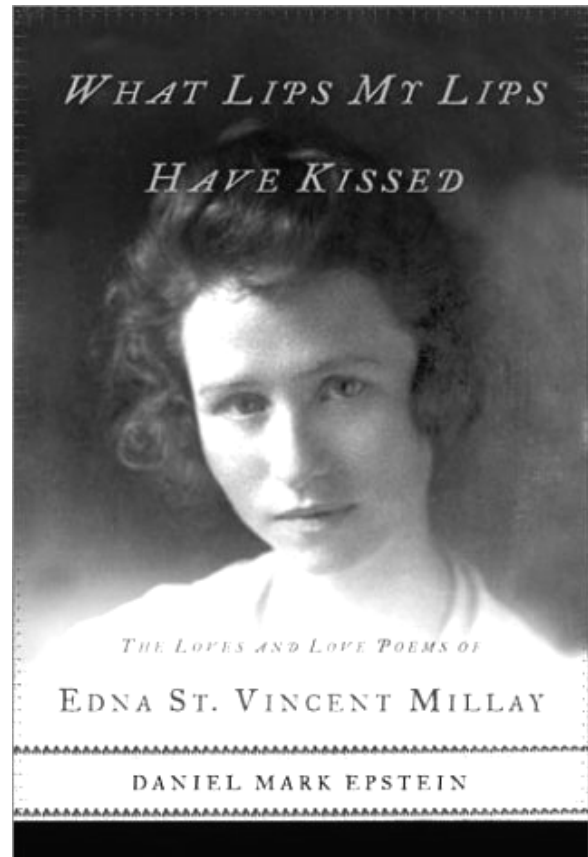
Ett sammansatt kvinnoporträtt

Som ofta framhållits använde sig Hellström gärna av egna upplevelser, och karaktärerna i hans berättelser går ofta tillbaka på personer han mött. Men värda att notera är då inte bara likheterna med de levande förebilderna utan också avvikelserna. Här visar Hellström ofta kreativ fantasi. Det tycks mig sålunda att Hellström vid skapandet av Bills hustru Laughton kan ha vävt in, inte bara Reeds hustru Louise Bryant, utan också en annan kvinna som kan knytas till kretsen, nämligen poeten Edna St. Vincent Millay (1892-1950). I romanen beskrivs Laughton som en poet som skriver ”ytterligt naken personlig centrallyrik”. Edna St. Vincent Millay dök upp i Greenwich Village-bohemen 1917, och likt många kom hon att tidvis uppehålla sig i Woodstock. Hon levde ett för tiden synnerligen frigjort liv och hade flera älskare, bland dem för en tid John Reed. Om Laughtons dikter sägs i romanen att de mest rörde sig

kring den erotiska sidan av kärleken, explosioner av en otillfredsställelse som gått över gränsen till desperation. Det fanns hos några av dem en olidlig spänning. Som klangen i en bågsträng som brister. Petreus kom – kanske med orätt? – till den slutsatsen att hon i grunden var frigid, att hon

kände sig instängd och hämmad i sin egen kyla och sökte spränga sig ut ur isblocket i sina dikter. (Se vidare ovan, s. 12)

Stellan Petreus tänker sig att Laughton i framtiden kommer att uppskattas som en stor poet. Med tanke på vad som numera är känt om Edna St. Vincent Millay är det möjligt att Hellströms känsliga sinne för relationer har uppfattat en inre konflikt hos henne. Som bohemkvinna hade hon visserligen manliga älskare, det hörde väl till, men redan under studieåren hade hon i hemlighet sökt älskarinnor bland kamraterna, och i vår tid ses hon i själva verket som föregångare inom den lesbiska poesin. Hon gifte sig med Eugen Boissevain 1923. Denne var feminist och stöttade hennes litterära karriär, men makarna levde som "two bachelors". Se vidare www.sappho.com/poetry/e_millay.html.

Edna St. Vincent Millay hörde till dem som var aktiva i samband med The Maverick Festival och the Maverick Theatre. Möjligen har hon satt ytterligare avtryck i Hellströms roman – är det verkligen en tillfällighet att Stellan Petreus amerikanska hustru bär namnet Edna? Och när vi ändå spekulerar kring den fiktiva hustruns namn: efternamnet är White, vilket på samma sätt skulle kunna ses som en minnesgård åt vännen Harvey White, grundare av konstnärskolonin The Maverick i Woodstock.

Hellström och den blivande nobelpristagaren Eugene O'Neill

Det finns åtskilligt mer att gå vidare med beträffande Hellströms tid i Amerika. Utomordentligt spännande tycks mig exempelvis hans mycket tidiga intresse för dramatikern Eugene O'Neill och andra personer knutna till det avantgardistiska teatersällskapet the Provincetown Players. Till detta får vi återkomma en annan gång.

Lennart Leopold

En finsk immigrants alternativa öden i Amerika

Texten ”En anekdot” publicerades år 1940 i *Kronprinsessans bok för Finlands Röda Kors*. Samma anekdot används i boken *Ett rekommendationsbrev* (1920), men skillnaderna är påfallande.

Under finska vinterkriget 1939-40 var sympatierna för Finland som bekant mycket starka i Sverige, något som bland annat yttrade sig i publiceringen av *Kronprinsessans bok för Finlands Röda Kors*, våren 1940. Syftet med boken var att få in medel till stöd för hjälparbetet i Finland. Ett av bidragen i boken bär rubriken ”En anekdot” och är skrivet av Gustaf Hellström. Texten belyser omständigheterna kring Hellströms tid i Amerika och har därför sitt givna intresse i detta nummer av medlemsbladet, och eftersom Hellström hade använt samma historia redan tidigare får vi dessutom ett utmärkt tillfälle att se hur han varierar sitt stoff och broderar ut det så att det passar hans syften i det enskilda fallet.

”DET FÖLJANDE är endast en anekdot”, börjar Hellström, och målar upp en berättarsituation av stort intresse: ”Den berättades för mig för över tjugو år sedan en smällkall vinterkväll i en bungalow i norra delen av staten New York några mil söder om gränsen till Canada.” Strax därefter presenterar Hellström tiden och miljön, och vi får dessutom en presentation av sällskapet:

Denna vinterkväll i januari 1919 satt vi, ett tiotal män, framför en väldig stockbrasa i dagligstugan i denna bungalow, en av många i en konstnärskoloni uppe i Adirondackbergen. Som ofta är fallet i en sådan samling i Förenta Staterna var sällskapets ursprung brokigt. Värden själv, en konstkritiker, var engelsman och ännu brittisk medborgare. Bland gästerna fanns det två holländare, båda officerare, en belgisk fiolvirtuos, en luxemburgsk målare, en italiensk operasångare, en tysk pianist och en från sitt hemland fördriven tjeckisk nationalist. Av sällskapets amerikanska medborgare var en av engelskt, en annan av irländskt och en tredje av tyskt ursprung.

Vi vet ju nu att detta bör gå tillbaka på erfarenheterna i konstnärskolonin The Maverick i Woodstock, som Hellström dittills (1940) inte hade berättat om i någon text men som han hade nämnt i den avslutande författaranmärkningen till boken *Ett rekommendationsbrev* tjugو år tidigare. Visserligen är Woodstock beläget på sluttningarna av *Catskill Mountains*, som ligger i samma trakter men egentligen några mil söder om de *Adirondack Mountains* som nämns i texten, men Hellström nämner ingen annan koloni i sina brev och det var i Woodstock han själv hade bott.

En likhet i skildringarna från 1940 respektive 1952 finns i nationalitetsangivelserna. I romanen sägs att kolonisterna mest bestod av ”amerikaner, nå-

gra engelsmän och två holländare” (s. 75). De två holländarna förekom ju redan 1940, så de har tydligen gjort intryck!

Av flera skäl har tidsangivelsen i ”En anekdot” också sitt intresse. Det sägs ha varit en ”vinterkväll i januari 1919”. Om detta stämmer skulle Gustaf Hellström ha befunnit sig på besök i konstnärskolonin redan flera månader innan han flyttade dit mer stadigvarande i maj 1919. Men låt oss återvända till anekdoten i finlandsboken 1940:

Jag har i allmänhet dåligt minne för anekdoter. Liksom de flesta andra sjönk också denna så gott som omedelbart i glömskans djup, därför att den saknade ett större sammanhang, i vilket den naturligt och självfallet kunde inränga sig. Jag tvivlar till och med på att jag fäste mig något närmare vid den ens vid det tillfälle, då den berättades. Det var först i mitten på december förra året som den åter dök fram ur sitt gömställe likt en minnets förtorkade mumie, i vilken de andra senaste händelserna blåst liv och åt vilken de förlänat en alldeles särskild betydelse.

Här är det svårt att veta om Hellström medvetet förvränger sanningen. Samma anekdot förekommer nämligen redan i amerikaboken från 1920, även om det finns vissa påfallande skillnader. Skulle han verkligen ha glömt det? Intressant är i alla fall att texten från 1940 ger ytterligare en fingervisning om att Hellström har fått en del av stoffet till sina amerikaskildringar genom andras berättelser.

Anekdoten rör en finländsk arbetare eller sjöman som sitter och väntar på en kamrat på en kaj i San Fransisco. De har ont om pengar och kamraten har tagit en båt norrut till Portland, Oregon, för att söka hjälp hos en gemensam vän som redan tidigare utvandrat från Finland och nu känner det nya landet. De bägge kamraterna har bara råd med en biljett till Portland tur och retur, och därför sitter mannen envist på kajen och väntar på den andres återkomst, trots att det kommer att dröja flera dygn. Han är ny i storstaden, och eftersom han inte kan språket är han rädd att inte hitta tillbaka om han lämnar sin plats.

En polisman frågar första kvällen varför han sitter där, men mannen svarar inte. Polisen tycker att hans beteende är besynnerligt, och så småningom börjar man fatta misstankar mot honom. Han blir omhändertagen och med våld förd till polisstationen. Han visiteras och befinns sakna papper. Man försöker tilltala honom på flera språk, men först när man fått tag på någon som kan tilltala honom på finska öppnar han sitt hjärta. Allt klaras upp. Eftersom han saknar medel ordnar man till och med en liten insamling för honom, men han vägrar att ta emot någon allmosa. Det enda han vill är att få komma tillbaka till kajen och så småningom återse sin kamrat. Så blir det också.

I boken från 1920 ingår denna episod i en av karaktärernas biografiska bakgrund. Det är John Polk som är anställd som chaufför hos kapitalisten

Charlemagne Smith, även kallad Smiling Smith. Under ett samtal får Smith klart för sig att denne John Polk ursprungligen är finne, och det är i samband med detta som bokens berättarröst använder anekdoten som bakgrund till det fortsatta samtalet. John Polk och en kamrat hade kommit till USA femton år tidigare, vilket innebär cirka 1903, och den ende de kände var en vän just i Portland, Oregon.

Smith frågar Polk, vars ursprungliga namn varit Juani Polkanen, om dennes fortsatta bakgrund i Amerika och finner då att den nu välanpassade chauffören under många år varit kringströvande grovarbetare och mångsysslare, alltså just den sortens arbetare som regeringen och de amerikanska storföretagarna vid denna tid var rädda för. Smith tar för givet att John Polk har deltagit i olagliga strejker och antar dessutom att han är allierad med de bolsjevikinspirerade I.W.W.-arna. När Polk nekar till detta blir Smith bara ännu mer misstänksam, och det hela slutar med att Smith med hjälp av de skärpta invandringslagarna efter första världskriget omgående lyckas få honom utvisad ur landet.

Berättelsen om John Polk, alias Juani Polkanen, växer till en skildring av den fattige europeiske invandrarens föga avundsvärda lott. Den utvecklas på ungefär femtio sidor i boken och ingår som ett led i bokens antikapitalistiska och delvis amerikakritiska tendens. Att Polkanen kommer just från Finland spelar i det sammanhanget inte så stor roll.

Annorlunda är det i versionen från 1940. Vännerna i timmerstugan dricker starkt hembryggt äppelvin och dividerar om skillnaderna mellan olika nationaliteter – det är väl därför Hellström tidigt i texten gör poäng av att så många olika nationaliteter var närvarande i stugan. ”Så småningom tog samtalet en något allvarligare vändning”, skriver Hellström. ”Det resulterade till slut i en tävling om vem som kunde berätta en historia, som i *en* situation bäst karakteriserade en hel nation” (s. 116). Den som vann tävlingen var en amerikansk poet och då just med anekdoten om den finländske sjömannen, för i Hellström bidrag till *Kronprinsessans bok för Finlands Röda Kors* är det förstås det heroiska finländska kynnet som ska lyftas fram. Inget kan jämföras med detta, är det underförstådda budskapet.

Anekdoten har nu förändrats i vissa detaljer. Motståndaren i versionen från 1940 är inte det amerikanska samhället utan föga förvånande det ryska. De två finnarna har rymt från sitt fartyg, eftersom de i San Fransisco har hört att Finland äntligen blivit fritt från Ryssland. Nu vill de genast ta sig hem till Finland. Tiden bör alltså vara december 1917 eller tidigt 1918, eftersom den finska lantdagen utropade Finlands självständighet från Ryssland den 6 december 1917. Som bekant ledde förvecklingarna till ett finskt inbördeskrig, vilket var ett faktum i slutet av januari 1918. Inbördeskriget nämns inte hos Hellström.

Typiskt är att när Juani Polkanen i boken från 1920 slutligen får hjälp, så är det den ryske konsuln som har ingripit till hans förmån och tillkallat en finsk köpman som kan fungera som tolk. Det är också den ryske konsuln som tar av

sig hatten och startar insamlingen. Men i versionen från 1940 vill den icke namngivne förrymde finske sjömannen till varje pris undvika myndigheterna, eftersom ”han fruktade att falla i sin konsuls, d.v.s. den ryske konsulns händer” (s. 118). I stället är det en svensk konsulatstjänsteman som löser gåtan med mannens nationalitet och tillkallar ”en amerikansk medborgare av finskt ursprung” som tolk. I denna version är det förstås inte heller någon rysk konsul, utan i stället ”själva polisofficeren”, som startar insamlingen till mannens förmån.

Den finske sjömannen fick återvända till kajen och fortsatte att vänta på sin kamrat. I versionen från 1940 läser vi: ”Efter tre dygn återkom denne med respengar och tillsammans anträdde de via New York resan till sitt fosterland.” Att de i så fall bör ha kommit hem till ett Finland som härjades av blodigt inbördeskrig är naturligtvis ingenting som Hellström ville påminna sina läsare om våren 1940. Den gången var det konflikten med ryssarna som var aktuell.

Lennart Leopold

Hellström-Nytt...

Årsmötet 2007

Med reservation för eventuella ändringar kan meddelas att vårens årsmöte planeras till söndagen den 22 mars, klockan 16.00 i Gustaf Hellström-rummet.

Tanken är att undertecknad då ska resonera kring ämnet ”Familjen som sprängdes. Funderingar kring ett återkommande tema hos Gustaf Hellström”, och detta med utgångspunkt i Hellströms sena och för de flesta helt okända komedier *Han träffas inte här* (1947) och *Ung man gör visit* (1950).

Kommande medlemsblad

Materialet kring Hellströms tid i Amerika har vuxit så mycket att de utlovade resonemangen kring Hjalmar Söderbergs bägge ”porträtt” av Gustaf Hellström i *Gertrud* och i *Den allvarsamma leken* har fått stå tillbaka tills vidare. Men Stockholms Stadsteater sätter upp *Gertrud* under säsongen, så temat kommer att vara aktuellt ett tag till!

Tidigt 1907 flyttade Hellström till London och samma vår fick han sitt första genombrott hos kritiken med novellboken *Kaos*. Alltså dags för 100-årsjubileum igen!

Texter, tips eller synpunkter kring ovanstående eller annat som har med Hellström att göra är alltid välkomna!

Red.

Att värna om bygden.

Att värna om bygden och dess invånare är alltsedan 1826 en av våra grundtankar. Därför stöder vi såväl idrott som kultur, näringsliv, samhälle och ideell verksamhet i Östra Göinge och Kristianstads kommuner.

**Kristianstads
Sparbank**

Gustaf Hellström-sällskapet är ett ideologiskt fristående sällskap, som verkar för att lyfta fram Gustaf Hellströms litterära författarskap och journalistik. Sällskapet har sitt säte i Kristianstad.

Adress: c/o Stadsbiblioteket, Föreningsgatan 4, 291 32 Kristianstad.

Styrelse: Sverker Oredsson, ordförande, Eva Ström, vice ordförande, Bo Book, kassör, Anders Bojs, sekreterare, Christian Bondeson, Mona Haglund, Lennart Leopold och Ingemar Ottosson, ledamöter.

Hedersmedlem: Hans Holmberg

Medlemsblad: Lennart Leopold, redaktör.

Hemsida: Lennart Leopold, tillträdande web-redaktör.

Medlemsavgift: 100 kronor för enskild medlem, 150 kronor för familj och 1000 kronor för juridisk person. Engångsavgift för ständigt medlemskap är 2000 kronor (gäller ej juridisk person). Bankgiro 5584-8147.

Sponsor: Kristianstads Sparbank